

Árpád-kori törökjeink.

(Kivé volt a nagyszentmiklósi kincs?)

1939-ben, tehát nyolc év múlva hétszáz esztendeje lesz annak, hogy a kunok Magyarországra beköltöztek.¹ Ezzel a dátummal a magyarság ethnikai alakulásának egy nagy korszaka fejeződik be, a török csatlakozások korszaka.

A honfoglalás előtti török csatlakozásokról csak nagy vonásokban rajzolhatunk képet, s ezt kíséreltem meg „A honfoglaló magyarság kialakulása” c. munkámban. A honfoglalás utániakról már elég pontos tudósításaink vannak. Négy népről lehet itt szó, e négy nép: a bolgárok, besenyők, úzok és kunok.

Ezek közül a bolgárok két részre oszlanak. Vannak köztük olyanok, kik a dunai Bolgáriából jöttek s már a honfoglalás előtt itt laktak; ezekről részletesen írt Melich János „A honfoglalás-kori Magyarország” c. munkájában. A honfoglalás után csatlakozott bolgárjaink másik része — mint Anonymus művének 57. fejezetében elbeszéli — a volgai Bolgáriából jött, Taksony fejedelem idejében: Nagyszámú, mohamedán vallású néptöredék volt ez, mely Pest környékén telepedett le.

A bolgárokkal mostanában sokat foglalkoztunk, ezekről részletesebben szólnom felesleges.

Sokkal kevésbé ismerjük honfoglalás utáni törökjeink másik csoportját, a besenyőket, úzokat és kunokat.

Ezek közül — bár időrendben csak második helyen következnek — először az úzokról akarok beszélni.

Előre kell bocsátanom, hogy magyarországi úzokról a történeti forrásokban nincsenek adatok. Kétségtelen azonban, hogy úzok mégis voltak Magyarországon, ha nem is olyan tömegben,

¹ „IV. Béla nagy fényvel eléjük ment a határra és oly kitüntetéssel fogadta a jövevényeket, hogy ilyet az ország még emberemlékezet óta nem látott (1239. őszén).“ Pauler, MNTört. II², 149.

mint besenyők és kunok, de kisebb töredékekben mindenesetre. Világosan bizonyítja ezt az Árpád-kori *Uzlar* helynév, mely — mint Kuun Géza gróf a Codex Cumanicus bevezetésében és Gombocz a Streitberg-émlékkönyvben (110. l.) megírta — az *úz* népnévből és a török *-lar* többesjelből van alkotva és szószerint azt jelenti, hogy 'úzak'.²

Többször előfordul az *úz* népnév régi magyar szeniélynevekben. Pais e nevekről írott dolgozatában³ az *Uza* és *Uzdi* neveket említi.

Az *úz* név a török *oyuz* népnév szabályos megfelelője. A név eredetileg 'nyíl'-at jelent, azután — mivel a nyíl a felosztás jelvénye — 'törzs'-et, 'nép'-et. E név még az őstörök korszakból származik. Barthold⁴ ezt mondja róla: „Úgy látszik, így nevezte magát az a nagy nép, mely a Kr. u. VI. században Kínától a Fekete-tengerig az összes törzseket egy nomádbirodalomban egyesítette.“⁵ Barthold állítását nem látom bizonyítva, de erősebben kétségbevonni sem merném. Az *oguz* névvel — és szabályos bolgár megfelelőjével, az *ogur*-ral — a régi törökség történetében valóban feltűnően sok helyen találkozunk. Ez *oguz* nevű török népek közül a mi úzaink világosan kimutatható ősei először 775—85 között jelentkeznek. Ekkoriban költöztek az ujgurok közeléből Transoxániába.⁶ E területről az *oguzok* nyugatra vonulnak, 889 előtt már Európa határán, a Volga és Urál folyó mellett lakó besenyők mögött vannak. Fontos szerepük van a magyarság régi történetében: 889-ben a kazárokkal szövetkezve megtámadják és nyugatra szorítják a besenyőket, kik ekkor úzik ki Levediából, a Don és Dnyeper közti területről a magyarokat. Az úzak ekkor elfoglalják a Volga és Urál vidékét, de törzseik benyúlnak egész Közép-Ázsiáig. A XI. század közepén már a Dnyepernél vannak. Utódaik a szeldzsukok, a turkománok, az azerbajdzsáni tatárok és az oszmán-törökök.

Az úzak nyelvéről csak igen töredékes feljegyzéseink vannak.

² Csánki II, 55: *Ozlar, Hozlar, Huzlar, Ozthlar*. „A mai Folya és Sipet vidékén kell keresnünk. (Temesvártól ddk.)“ Másik *Uzlar* volt „ultra Danubium, prope Budam.“ Kuun, Cod. Cum. LXXXIII. l.

³ MNy. XVIII, 100; vö. Kuun, i. h.

⁴ Enz. d. Isl. s. v. Ghuzz.

⁵ Még tovább megy Nagy Géza, ki a Pallas-Lexikonban az *oguz* cím-szó alatt egyenesen azt írja, hogy „az *oguz* nem egy törzsnek, hanem az egész törökségnek a régi neve.“

⁶ Houtsma: Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes II, 219.

Főforrásunk a XI. századi Mahmūd al Kāšyari, ki *Divān luyāt at-turk* c. munkájában beszél az oguz nyelv sajátosságairól s számos oguz adatot közöl. Kāšyari feljegyzései általában feltétlenül megbízhatók; az oguzoknál — amint maga mondja⁷ — járt is. Feljegyzéseit azonban nem szabad minden kommentár nélkül tudomásul vennünk. Azt mondja többek között, hogy a szókezdő *j-* az oguzban elmarad vagy *dž-*-re változik.⁸ Nem lehet benne kételkednünk, hogy Kāšyari ezt a sajátsgot az oguz nyelvben valóban észlelte, de hogy ez az egész oguz nyelvterületen nem volt elterjedve, azt világosan bizonyítja az oszmánli és a turkomán, melyekben a szókezdő *j-* ma is megvan. Ki kell még emelnem, hogy Kāšyari szerint az oguz nyelvben a szókezdő *t-* *d-*-re változott, pl. a *tävā* szó *dävā*-nek hangzik, — továbbá, hogy a mássalhangzó utáni *g* bizonyos esetekben eltűnt; *barγan* 'menő' helyett az oguzok *baran*-t mondanak.⁹ E sajátsgokat az oszmánliban és turkománban is tapasztaljuk.¹⁰

Amilyen kevésbé ismerjük az úzokat, olyan kevésbé ismerjük a besenyőket. Csak a IX. század második felében tűnnek fel Nyugat-Ázsiában, illetve Kelet-Európában, hol — mint tudjuk — egész az Al-Dunáig terjed a hatalmuk, sok bajt okozva főleg az oroszoknak és a bizánciaknak.

Nyelvükből Konstantinos Porphyrogennetos jegyzett fel egyet-mást, személyneveket, törzsneveket és helyneveket, melyekből valamelyes fogalmat alkothatunk magunknak a besenyő nyelvre vonatkozólag.¹¹ A besenyő általában kevés változást mutat. Megemlítendő, hogy a régebbi *γ* a besenyőben részint *v-*-re, részint *j-*-re változott, pl. *jaydu* 'fényes' > besenyő *javdy*, *katay* 'vár' > besenyő *kataj*, *jayu* 'ellenség' > besenyő *jaju*. A *-g-* hang *-j-*-re változott: *bäg* 'bég' > besenyő *bäj*.

A *γ* > *v* változásra Árpád-kori török neveink közt is van példa, e példa a *Tiván* név, melyet Gombocz „Árpád-kori török személyneveink“ c. dolgozatában a török *toγan* 'sólyom' szóval, illetőleg névvel egyeztetett. E név kétségtelenül besenyő eredetű.

⁷ KCsA. I, 27.

⁸ KCsA. I, 38.

⁹ KCsA. I, 39.

¹⁰ Ilminskij, Über die Sprache der Turkmenen (Mélanges Asiatiques IV) 65, 68—69.

¹¹ L. cikkemet: UngJb. X, 27—34.

A besenyők megjelenése után mintegy kétszáz évvel, 1050 után, egy új török nép tűnik fel a déloroszországi steppén: a kunok.

Származásukat, ősi történetüket ezeknek sem ismerjük. Nevük azonos a hunok nevével, de történetükre és nyelvükre vonatkozólag ebből nem sokat következtethetünk.

Először Al Bērūnī, egy a XI. század első felében működő arab író említi a kunokat, ki azonban még úgy tudja, hogy a kunok Közép-Ázsia keleti részében laknak.¹² 1055-ben már Kelet-Oroszországban vannak.

A kunok nyelvére vonatkozólag az 1300 körül írt¹³ Codex Cumanicust, e nagyterjedelmű és becses török nyelvemléket szokás főforrásul tekinteni, azonban — mint mingyárt látni fogjuk — ez az eljárás nem egészen jogosult. A Codex Cumanicus nyelvét több tekintetben eltér a magyarországi kunok nyelvjárásától, ez utóbbit tehát a Codex nyelvtől függetlenül kell vizsgálnunk.

Ha azonban a Codex Cumanicustól el kell tekintenünk, akkor a kun nyelvre vonatkozólag alig marad anyagunk.

Legfontosabb emlékeink volnának az ú. n. magyarországi kun nyelvemlékek, a kun Miatyánk és néhány más feljegyzés.¹⁴ Ezek azonban oly rossz állapotban maradtak ránk, hogy nyelvészetileg alig vehetjük valami hasznukat. A kisebb feljegyzéseket egyáltalában ki kell rekeszteni a tárgyalásból, ezeket filológiai szempontból nem lehet — vagy legalább is eddig nem lehetett — értékesíteni.

Marad tehát a kun Miatyánk, mely különösen mintegy kétszáz év óta állandóan élénk érdeklődés tárgya

A kun Miatyánkra vonatkozólag legyen szabad először is egy általános megjegyzést tenni és pedig azt, hogy e nyelvemlék hitelében általában semmi okunk sincs kételkedni. Vámbéry a Nyelvtudományi Közlemények IX. kötetében azt írta róla, hogy e Miatyánkot egy írástudatlan krími tatár fordította magyarról tatárra, de e furcsa ötletet semmivel sem lehet bizonyítani. Vámbéry állí-

¹² Marquart, Über das Volkstum der Komanen 39. (W. Bang u. J. Marquart, Osttürkische Dialektstudien. Abh. Ges. W. Göttingen. Phil.-hist. Kl. NF. XIII. 1914.)

¹³ S. E. Malov, K istoriji i kritike Codex Cumanicus. Bulletin de l'Acad. des Sciences de l'URSS. Classe des Humanités. 1930. 347 skk.

¹⁴ L. gróf Kuun Géza, Codex Cumanicus: bevezetés; Mészáros Gyula, Magyarországi kún nyelvemlékek, Budapest, 1914; az utóbbiról ismertetésemet: Egyet. Phil. Közl. 1914, 706 skk.

tását ismétli. Kúnos¹⁵ és természetesen Gyárfás István, ki azt a lehetetlen tételt vitatta, hogy a kunok eredetileg magyarok.¹⁶ Bármennyire el is van torzítva a kun Miatyánk, annyi világos, hogy egy nem oszmánli magyarországi török nyelvjárás emléke. Hogy besenyő volna, az hangtani szempontból lehetetlen: nem igen lehet hát más, mint kun. Lehetne valamely Magyarországon lakó „tatár“ néptörődék nyelvemléke is, de mikor — mint látni fogjuk — más magyarországi kun nyelvmaradványok, jelesen nevek, hangtanilag igazolják a kun Miatyánkot, igazán képtelenség volna a hagyomány helyességét kétségbevonni.

A kun Miatyánkot — mint már említettem — mindig valami romantikus érdeklődés kísérte. Legújabbban is sok szó esett róla napilapjainkban; a Népünk és Nyelvünk egy nemrégiben megjelent számában¹⁷ is egy érdekes kisebb közleményben foglalkozik a kun Miatyánkkal Györffy Lajos. Az érdeklődést e becses régiség kétségkívül meg is érdemli. Az emberek leírták s mikor a kun nyelv kihalt, megtanulták írásból; a szöveget, melyet már nem értettek, eltorzítva újra leírták, újra megtanulták, sőt az iskolában is tanították — és így ment ez egészen napjainkig. Ma is van ember, aki tudja a kun Miatyánkot.

A kun Miatyánkot tudó emberekről azután oly hiedelmek keletkeztek (ezek keletkezésének oka gyakran a Miatyánkot tudó ember valamely kijelentése volt), hogy az illető még tud kunul, vagy az apja, nagyapja még tudott kunul. Ezeknek az állításoknak már semmi alapja sincs. (Vö. pl. Györffy Lajos fent említett közleményét.)

Az idetartozó esetek közül különösen nevezetes a Varró Istváné. Varró István karcagi „juratus notarius“ 1844-ben s a következő években Bécsben járt, mint egyik tagja egy karcagi, illetőleg jász-kun küldöttségnek. Egy ilyen alkalommal a kun megbízottak szájából Kollár Ádám lejegyezte a kun Miatyánkot s ettől fogva a kun Miatyánk számtalanszor szerepel a hazai és külföldi irodalomban s vele Varró István, mint az utolsó kun, aki még tudott kunul. Kétségtelen azonban, hogy Varró István nem tudott kunul, csak a

¹⁵ Pallas-Lexikon s. v. Kun miatyánk.

¹⁶ Gyárfás, A jászkúnok nyelve és nemzetisége 71. (Értek. Tört. TK. X. 1882)

¹⁷ II, 307.

kun Miatyánkot tudta. Ha tudott volna, nem mondta volna el Bécsben a Miatyánkot a hagyományos eltorzított formában.¹⁸

A kun Miatyánk alig használható nyelvemlék; magánhangzók, mássalhangzók az esetek jó részében el vannak benne torzítva, szótagok vannak kihagyva, szótagok betoldva, török szavak magyarral helyettesítve, összetartozó elemek szétválasztva, össze nem tartozók egybevonva. De mivel a szöveg értelmét jól ismerjük, mégis megtudunk belőle egyet-mást.

Így ez a kifejezés: „mint a földön, úgy az égen is” a kun Miatyánkban így van: *nitziegen, gérde, ali kékte*, melynek eredeti alakja: *näčikim džärdä, alaj köktä*.¹⁹ A török *jär* 'föld' szó tehát a kun Miatyánkban *gyer* alakban őrződött meg (kétségtelenül így kell olvasni a *ger-* szót), ez egy török *džär* alakot tükröztet, tehát a szókezdő török *j-* a kun nyelvben *dž-*re változott. E változást egy másik példa is mutatja. Ez a mondat: „szabadíts meg minket a gonosztól” a kun Miatyánkban így van: *kutkor bezne, algya manna*“, helyesen: *kutkar bizni ol džamannan*. A *džaman* 'gonosz' szónak, mely különben még egyszer előfordul, eredeti alakja *jaman*,²⁰ tehát itt is a *j-* > *dž-* változást látjuk.

Ezen az alapon lehet magyarázni *Gyalán*, a régiségben *Gyilán* helynevünket, mely a török *jylan* 'kigyó' szóval, illetve személynévvel függ össze. Gombocz még némi kétséggel veti fel e magyarázatot „Árpádkori török személyneveink” c. dolgozatában. Ugyanitt találjuk, szintén kérdőjellel, a magyarországi kun *Gyolma* névnek a török *jolma* 'kitépett, megmentett' szóval való egyeztetését. A fentiek alapján e nevek szókezdő *gy-*je szabályszerű.

E szókezdő *dž-* arra figyelmeztet bennünket, hogy a magyarországi kun nyelv — ha azonos vonásokat mutat is — nem egészen azonos a Codex Cumanicus török nyelvjárásával. A Codex Cumanicus nyelvében a szókezdő *j-* megmaradt, nem változott *dž-*vé. Így a fent tárgyalt *gyaman* azaz *džaman* 'gonosz' szó is többször előfordul a Codex Cumanicusban, minden esetben *jaman* (írva *iaman, yaman*) alakban s a magyarországi kun *gyer* < *džär* 'föld' szónak a Codex Cumanicusban *jär* (írva *ier, yer*) felel meg.

¹⁸ Varró István első bécsi útjának leírásáról l. Györfly István, Nagykunsági Krónika 86 skk.

¹⁹ Karaím *näčik* 'hogyan?' Cod. Cum.: *nezikim*.

²⁰ Tar. alt. tel. küer. CodCum. [!] kaz. krm. ujj. csag. oszm. *jaman*; kir. kaz. *džaman*.

A kun Miatyánkban mutatkozó alaktani sajátságok megegyeznek a Codex Cumanicus alaktani sajátságaival, megegyezvén; hogy a Codex Cumanicus alaktánának rendszeres kidolgozása még a jövő feladata.

Az accusativus jele a kun Miatyánkban „-ne“ (-ni): *akomozne oknemezne* valószínűleg ebből elferdítve: *ätmäkimizni* 'a mi kenyérünket', de bárhogy is van a dolog, az accusativus jele világos; *ménemezne* 'a mi bűneinket' < *münimizni*; *bezne* 'minket' < *bizni*. A Codex Cumanicusban az accusativus jele -ni: *kök-ni jer-ni jaraläci* 'eget, földet teremtő' (69^r 16).

A genitivus jele a kun Miatyánkban nem szerepel, ez valószínűleg -nin volna, mint a Codex Cumanicusban. Szerepel a *biz* 'mi' névmás genitivusa *bezen* alakban, melynek a Codex Cumanicusban *bizin*(*η, m*)-féle alakok felelnek meg.²¹

A dativus jele a kun Miatyánkban -ge: *ber bezge* 'add meg nekünk' < *bär biz-gä*. A Codex Cumanicusban szintén -ga, -gä a dativus jele: *bäš agačga bitidim* 'öt fára irtam' (60^r 3).

Még néhány hangtani és alaktani sajátságot megállapíthatnánk a kun Miatyánk alapján, de ezek most a mi szempontunkból lényegtelenek.

A magyarországi kun nyelv emlékeinek egy másik csoportját kun tulajdonnevek alkotják.

Ezekről bőven írt Gombocz „Árpád-kori török személynéveink“ c. dolgozatában, melyben azt a fontos hangtani tételt is megállapítja, hogy a kunban a hangzóközi, illetőleg bizonyos mássalhangzós kapcsolatokban szereplő török -k-, -p-nek -g-, illetve -b- felel meg. Legszebb példa erre a *Tege* név.²² 1424-ben szerepel egy *Michael Thege de Vizesgyan* nevű kun kapitány. E név a török *täkä* 'bak' szóval, illetőleg névvel egyezik. Az illető hangok a Codex Cumanicus nyelvében is zöngésültek, így a *täkä* szónak a kódexben *tegä* alakja van. A magyar *Zongor* név, mint Gombocz mondja, a török *soḅkur*, illetőleg a szabályos kun *soḅgur* 'sólyom' szónak, névnek a megfelelője. A *soḅgur* alak a Codex Cumanicusban is megvan. Ellenben a magyarországi kun *Teszkenecs* név²³ nem mutatja a -k- > -g- változást, bár a Codex Cumanicusban a megfelelő ige *tezgän-* alakban van meg. Nem mutat -p- > -b-

²¹ Radlof, Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus 74.

²² L. Gombocz említett munkájában.

²³ Gombocz, i. m. 31.

változást a kun *Tepremez* név s ennél már a megfelelő ige is *-p*-vel van a Codex Cumanicusban.²⁴ Viszont a *Debresün* > *Debreceen* névben, mely ugyanabból az igéből származik, de nem kun név, *b*-t látunk.²⁵ A hangzóközi *-k-* és *-p-* fejlődése tehát a kunban nem egészen egységes.

Az őstörök szókezdő *b-* hang egy figyelemreméltó képviselője mutatkozik a *Bengecseg* névben. *Bengecseg* egy halom és egy laponyag neve a karcagi határban. Eredetileg személynév, eredeti jelentése 'Örököske'.

A név alapszava egy kun *bāngü*-vagy *bāngi* 'örök' szó, melynek a török nyelvjárások jó részében *m-* kezdetű alak felel meg: türk *bāngü*, *bāngkü*, *māngkü* 'örök', ujjur *māngü*, *māngi*, csagatáj *māngi*, *mōngü*, kazáni *māngə*, altaji *mōngkü* (mongol *mōngke*).²⁶ Idézhetnék még néhány alakot, de ezek ismerete lényegtelen.

A *māngü* szó gyakran előfordul a törökben személynévként.²⁷ Kicsinyített alakja, a *Māngüdži(ü)k* szintén használatos mint személynév; ez a neve például egy erzindzsáni dinasztianak,²⁸ így hívnak egy kétségkívül személynévből keletkezett helynevet Anatóliában²⁹ s ennek a *Māngüdžik*-nek a megfelelője a *Bāngičik* > *Bengecseg*.

A *Bengecseg* név alapszava, a *bāngü* 'örök' szó a Codex Cumanicusban *meŋgü* alakban, szókezdő *m*-mel van meg. A Codex Cumanicus nyelvjárása tehát ebben is eltér a magyarországi kun nyelvtől.

Említettem már, hogy a besenyőben a török *γ*-nek egyik szabályos megfelelője *v*. E jelenséget látjuk a Codex Cumanicusban is. Példák³⁰: *avzu* 'szája' < *aγzy* (60^r 8); *tuv* 'zászló' < *tuy* (60^r 9); *jav* 'zsír' < *jay* (uo.: ugyanez a szó *jāgi* 'zsírja' alakban is előfordul: 60^r 7); *tav* 'hegy' < *tay* (60^r 15); *bitiv* 'betű' < *bitiy* (60^r 21); *ovlu* 'fia' < *oγly* (60^r 22). A példák számát tetszés szerint szaporíthatnánk s több különös fejlődés kérdésre kiterhethetnénk

²⁴ Gombocz, i. m. 27–28.

²⁵ L. cikkemet: Klebelsberg-Emlékkönyv 139–41.

²⁶ Thomsen, SamiAfh. III, 52; Radloff, Wb.; Kāšyari—Brockelmann.

²⁷ F. W. K. Müller, Zwei Pfahlinschriften 13; ua. Ein Doppelblatt 35.

²⁸ Zambaur, Manuel de Généalogie . . . de l'Islam 145.

²⁹ H. Nihāl és Ahmād Nādži: TürkMädzm. II, 259.

³⁰ Példáimat elsősorban a CodCum. 60^r és 60^v lapjáról veszem, melyek a kun találósmeséket tartalmazzák. Ez a kódex egyik legbecsesebb része, mert nem fordítást, hanem eredeti kun népköltési anyagot tartalmaz. Azonkívül gen gondosan van írva.

de ezt több sikerrel lehet majd megtenni, ha a Codex Cumanicus új kritikai kiadása, vagy legalább a kézirat facsimiléje előttünk lesz.

A $\gamma > v$ változás, megvan a magyarországi kun nyelvben is. Ezt bizonyítja az Édua név.

Édua — mint tudjuk — egy előkelő kun nőnek a neve, ki nevezetes szerepet játszott IV. László életében

Nevét a Képes Krónika *Cydua*, a Pozsonyi Krónika *Aydua* alakban közli; a későbbi forrásokban *Edua* alakot találunk s ez az alak az, mely a közhasználatba is átment³¹. De az eredeti alak nem ez, hanem a két régebbi forrásban levő *Ay-dua* (a Képes Krónika *Cydua* alakja is kétségkívül ezt tükrözteti). Ez az *Aj-dua* pedig közönséges török női név, annyit jelent mint „A hold felkél.” Azonos név vele a kirgiz *Aj-tugan* „A hold felkél” egy kirgiz származás-mondában³²; hasonló nevek: *Tolun* „Tele-hold”³³, *Kün-toyar* „A nap felkél”³⁴, *Kün-toydy* „A nap felkelt”³⁵, *Aj-toldy* „A hold megtelt.”³⁶

Az *Édua*, illetőleg *Aj-dua* név régibb török alakja *Aj-doya*, ebből a kunban szabályosan lett *Aj-dova*, melynek megint szabályos megfelelője a magyar *Aj-dua* alak. Az *Aj-dua* úgy felel meg egy eredeti *Aj-dova*-nak, mint *Zuard* a *Sa(o)vard*-nak, *Tuel* a *Tevel*-nek.³⁷

Nem gondolom, hogy az *Aj-dua* nevet a Codex Cumanicus *tuarmen*, *togarmen* 'nasco' (sic) alakjai alapján egy v nélküli formából lehetne magyarázni.

E névnek másik, hangtani tanúsága is van: második része, az eredeti török *toy-* 'születni, felkelni', *d*-vel kezdődik. (Ezzel szemben a Codex Cumanicusban *t*-vel kezdődik a szó.) A magyarországi kunban tehát a szókezdő *t*- bizonyos esetekben *d*-vé fejlődött, mint ahogyan a Codex Cumanicus nyelvében is 8—10 példában konstatálható a *t*- $>$ *d*- változás, így a 'négy' számnév *dört*-nek hangzik az eredeti *tört* helyett.³⁸

A magyarországi kun nyelv, éppúgy mint a Codex Cumanicus nyelve, a szóvégi *z*-t néha *s*-re változtatta. A Codex Cuma-

³¹ Pauler, MNTört. II², 559.

³² Potanin, Očerki II, 5.

³³ F. W. K. Müller, Ein Doppelblatt 39.

³⁴ Abu-l-ğāzi, ed. Desmains 227.

³⁵ Marquart, Komanen 188.

³⁶ A Kutadgu Biligben.

³⁷ HonfMKial. 319—20.

³⁸ 60^v 25. E példa gróf Kuun Géza szójegyzékében nem szerepel.

nicusban ilyen alakokat találunk: *bolmäs* 'nem lesz' a régi *bolmaz* helyett (a kazániban az illető tagadó participium képzője szintén *-mas*, *-mäs* az eredeti *-maz*, *-müz* helyett, vö. még Brockelmann: KSz. XVIII, 43), *juldus* 'csillag' a régi *julduz* helyett (60^v 7—8; 60^v 8), *sansys* 'számtalan' (60^v 8), *otus* '30' (uo. 10). E mellett azonban találunk olyan alakokat is, melyekben a *-z* megmaradt: *hoz* (< *koz*) 'dió' (60^v 22), *segiz* 'nyolc' (60^v 23), *kiz* 'leány' (69^v 5), *biz* 'mi' (69^v 18).

A magyarországi kunban is látunk példát, melyben a *-z* megmaradt. A kun Miatyánkban a 'miatyánk' kifejezés így van fordítva: *bezen attamaz*; ebben az *attamaz* alak *atamyz*-nak felel meg.³⁹

De arra is van példa a magyarországi kunban, hogy a *-z* *-s*-re változott.

A IV. Lászlót meggyilkoló kunok egyikének neve *Árbusz*; e név a régi magyar *Árbocz* családnévben is fennmaradt. A név török, megvan Katanov név-jegyzékében — mint már az EtSz. szerzői észrevették — s megvan Kašyarinál *Arvuz* alakban. E név szóvégi hangjának fejlődését csak az imént jelzett kun hangtörvény alapján fejthetjük meg: a régi török *Arbuz*-ból a kunban *Arbus*, ebből a magyarban szabályosan *Árboc* lett. Szóvégi *-z*-ből a magyar *-c* meg nem érthető.⁴⁰

Jellemző sajátága a Codex Cumanicus nyelvének, hogy benne az *a* hang *j* és *č* közelében gyakran *ä*-re változik: *čäjhalmäs* 'nem rázódik' (60^v 6) < *čajkalmaz*; *jägi* 'zsírja' (60^v 7) < *jayy* (de 60^v 10: *jav* 'zsír'); *jäj* 'nyár' (60^v 1) < *jaj*; *čäpčučik* 'hordócska' (60^v 3) < *čapčačyk*; *jäz* 'síkság' (60^v 4, 5) < *jaz*; *ajäk* 'láb' (60^v 25) < *ajak*; *mäjmäčik* 'gyenge lábú állatocska' (60^v 26) < *majmačyk*; *äjgir* 'csödör' (60^v 35) < *ajgyr*; érdekes a *čänäk* ('tányér') alak (60^v 2) régebbi *čanak*-ból, melyben a *-nak* szótag *a*-ja is *ä*-re változott.

E jelenség alapján kell magyaráznunk az Urál folyónak a De adm. imp. 37. fejezetében, a „besenyő fejezetben“ előforduló *Γεήχ* nevét. Az Urál folyó neve a törökben *Jajyk*, ebből a fent ismertetett hangfejlődés szerint szabályosan lett a besenyőben *Jejik*.

Az *a* > *ä* változás okának Bang „Zu der Moskauer polow-

³⁹ Érdekes dolog, de aligha lehet komolyan számbavenni, hogy az *ata* 'atya' szó a CodCum.-ban is többször *atta*-nak van írva.

⁴⁰ Az EtSz.-ban idézett *Arbys-χan* s-e szintén szabályos fejlemény az eredeti *-z*-ből.

zischen Wörterliste⁴¹ és „Osttürkische Dialektstudien“⁴² c. dolgozataiban az *i* hangot, illetőleg az általa feltett *y > i* változást gondolja. „... es springt in die Augen, dass sich die komanischen Palatalisierungen nur durch die Annahme erklären lassen, dass ihnen der Übergang von *y* zu *i* zeitlich vorausgegangen war.“ (Osttürk. Dialektstudien, 11.) Ő a kun nyelvet a keleti törökséghez kapcsolja, melyben hasonló palatalizációs jelenségek tapasztalhatók. Én a kunt nem kapcsolnám határozottan a keleti törökséghez; oly nyelvjárásnak gondolom, melyben a *j* és *č* melletti *a > ä* változáson kívül megvan az a sajátosság is, hogy néha a második, harmadik stb. szótagban a várható *a* vokális helyett *ä* jelentkezik: *jrgalmäs* (60^r 6); *bolmäs* (60^r 7), *agačdän* (60^r 9). Hasonló jelenséget látunk az oszmánliban: *kardäs*, *haldä*, *harflär*, vö. ismertetésemet: Zeitschr. d. Deutschen Morgenl. Ges. LXXV, 275—78 és máshol is: *jas'lärin* 'dein Leben' Weil, Tatarische Texte 13; *makkallär* 'közmondások' Pröhle, Tatár nyelvjárási adalékok, NyK. XXXVIII, 63. Végleges véleményt természetesen csak a Codex Cumanicus új kiadása és anyagának teljes feldolgozása után mondhatunk.

Két szempontból is tanulságos a besenyő eredetű *Tëbër* és a kun eredetű *Tëmër* név, mely a magyar régiségben maradt meg.⁴³ Mindkettő a régi török *tämür* 'vas' szónak felel meg, mely a besenyőben *b*-vel, a kunban *m*-mel volt. De találunk e két névben egy hangtani közösséget is: az első szótagbeli *e* mindkettőben zárt, az eredeti alakok: kun *temir*, besenyő *tebir*.

E zárt *e* a Codex Cumanicus nyelvében is megvan. A Codex Cumanicusban ugyanis az *e*-hang jelölésére két betűt találunk, az egyik a rendes *e*, a másik egy *α* forma betű, mely máshol *a*-t jelöl. A két jelet a kódex szigorúan megkülönbözteti, bár tévedésből itt-ott egyiket vagy másikat hibásan is használja. Így az egyik találómesében az *elči* 'követ' szót egyszer *alči*-nek, más-szor *elči*-nek írja (60^r 11, 12). Az ilyen esetek azonban a ritkaságok közé tartoznak. Ilyen szavak például mint *beš* 'öt', *sen* 'te', *men* 'én', *eki* 'kettő', *kel-* 'jönni', *segiz* 'nyolc', *jemiš* 'gyümölcs' mindig *e*-vel vannak írva. Ez az *e* a másik *e*-jellel, az *α*-val szemben csak egy zártabb hangot jelölhet s így általában megállapít-

⁴¹ Bulletins Ac. de Belgique, 1911.

⁴² L. fent 172. l. 12. j.

⁴³ Gombocz, Árpád-kori török személyneveink 22—24.

hatjuk, hogy a Codex Cumanicus nyelvében az első szótagban régebbi *ä* helyén rendszeren *e*, azaz zárt *e* hangot találunk. Bonyolultabb a második szótag esete; ilyen alakokat látunk mint: *kölaga* 'árnyék' (60^r 1), *tega* 'bak' (60^r 18), *kema* 'hajó' (60^r 19), *öpka* 'tüdő' (60^r 21), ellenben: *köbelek* 'pillangó' (60^r 2), *könesuum* 'mein Zeckenwasser' (60^r 3), *jibek* 'selyem' (60^r 4), *kerek* 'kell' (60^r 20, 21) stb. Megint következetes azután az *α* használata bizonyos végzetekben: *jrgalmas* 'nem rázódik' (60^r 6), *senda* 'benned' (60^r 15), *menda* 'bennem' (uo.), *tavda* 'hegyen' (uo.), *tašda* 'kövön' (uo.), *etikdan* 'csizmából' (60^r 26), *bizga* 'nekünk' (sokszor) stb. Következetes az *α* használata, mikor az általa jelölt *e*-hang *j* és *č* melletti *a*-ból keletkezett: *jaj* 'nyár' (60^v 1), *čanak* 'tál' (60^v 2), *jaz* 'síkság' (60^v 6) stb. Viszont az *ičer* 'iszik', *kirer* 'bemegy', *tešer* 'kilyukaszt', *tüšer* 'esik'-féle igealakokban az *e* használata következetes. Sajátságos alak a *kegen* ('kötél, mellyel a fiatal bárányokat megkötik', 60^r 31), mely régebbi *kögön* alakból keletkezett (vö. cikkemet: Zeitschr. der Deutschen Morgenl. Ges. LXVII, 592.)

Ezekből kétségtelenül kitűnik, hogy a Codex Cumanicus nyelvében egy olyanforma változás történt, mint amelyet abakáni török nyelvjárásokban, azonkívül a kara-kirgizben és a kazak-kirgizben látunk, hol az első szótagbeli *ä* hang *e*-re változott.⁴⁴

A kun nyelv szempontjából — mint láttuk — különösen fontos a kazáni nyelv s ez szintén mutatja a jelzett változást, de egy fokkal fejlettebb formában: itt a régi *ä* nem *e*-vé, hanem már *i*-vé változott, például *biš* 'öt', *sin* 'te', *min* 'én', *kil-* 'jönni', *sigaz* '8', *jimāš* 'gyümölcs'. Hasonló változást látunk a csagatájban, melyben pl. a régi *käl-* 'jönni' ige magánhangzója *i*-vel van írva, s ennek az özbegben zárt *e* felel meg.

Az *ä* > *e* változást, mint a besenyő eredetű *Tëbër* és a kun eredetű *Tëmër* nevünkkel kapcsolatban említettem, a magyarországi besenyőben és kunban is megtaláljuk. Most már világos a *Debreceen* név vokalizmusa is⁴⁵: *e* név eredeti török alakja *1(d)ebresin*, az első két szótagban zárt *e*-vel; a Codex Cumanicus a *tepra-*igénél a második szótagban nyílt *e*-t ad ugyan (az elsőben zártat!), de tekintettel a fent mondottakra, a második szótagban is feltehetünk zárt *e*-t.

⁴⁴ Radloff, Phonetik 12., 16., 17. §.

⁴⁵ L. cikkemet a Kieblsberg-Emlékkönyvben és Gombocz—Melich, EtSz. I, 1289.

Az elmondottakból tehát az tűnik ki, hogy Árpád-kori törökjeink legfontosabb része, a besenyők és a kunok, a törökségnek ugyanazon ágához tartoznak, bár nyelvjárásuk között némi különbség volt. Közös volt a két nyelvben a $\gamma > v$ hangváltozás, mely e két nyelvjárásban más jellegű, mint más nyelvjárások $\gamma > v$ változása; közös a szórványos $a > \ddot{a}$ változás j hang mellett, közös a $-g$ -nek $-j$ -re való változása, közös az első szótagbeli $\ddot{a} > e$ változás, de már pl. a szókezdő j -t a besenyő megőrizte, míg a kun $d\ddot{z}$ -re változtatta. Szorosan hozzátartozik e két nyelvjáráshoz a Codex Cumanicus nyelve, melyben a $\gamma > v$ hangváltozás, a $ja > j\ddot{a}$ -változás, a $g > j$ változás, az első szótagbeli $\ddot{a} > e$ változás szintén megvan; a szókezdő j -t illetőleg a Codex Cumanicus nyelve nem a kunnal, hanem a besenyővel egyezik.

A besenyő, a kun és a Codex Cumanicus nyelve tehát a törökségen belül szorosabb egységet alkot. A többi török nyelvjárások közül szorosabban idetartozik a kipcsaki nyelv, a mamlúkok nyelve, a lengyelországi örmények kipcsaki nyelvjárása és a karaim nyelv.⁴⁶

De rokon vonásokat mutat a kun-besenyő nyelvvel a volgai tatárok nyelve is. Így a kunra és besenyőre annyira jellemző $a > \ddot{a}$ változás megvan a volgai tatárok nyelvében is, és pedig — úgy látom — elsősorban itt is j és \check{c} mellett. Bálint Gábor kazáni-tatár nyelvtanában egy helyen (13. l.) a következő alakokat idézi: kazáni *čäč* 'haj' ~ oszm. *sač*; kaz. *čäč*- 'szórni' ~ oszm. *sač*-; kaz. *bäjram* 'ünnep' ~ oszm. *bajram*; kaz. *jäš* 'kor' ~ oszm. *jaš*; kaz. *jäš* 'könny' ~ oszm. *jaš*; kaz. *jäjüü* 'gyalog' ~ csagatáj *jajau*; kaz. *čäükä* 'csóka' ~ oszm. *čauka*; kaz. *ädäm* 'ember' ~ oszm. *adam*. Számos példát idézhetnénk Bálint szótárából: *jäj* ~ *jaj* nyár; *jäjä* 'iv, íj' ~ karaim *jaja*; *jäšä*- 'élni' ~ oszm. *jaša*-; *jäšan* 'villám' ~ toboli *jašyn* stb. E példákban j -hang mellett történt az $a > \ddot{a}$ változás. A következő példákban \check{c} hang mellett: kaz. *čäkäš*- 'kocintani' < *čakyš*-; kaz. *čäjnyk* 'tea-szilke' < orosz *čajnik*; kaz. *čänäč*- 'szúrni' ~ csag. *sanč*-; kaz. *čärkä* 'kis (pálinkás) pohár' < orosz *čarka*. A kazáni nyelvnek e sajátására a nagyszentmiklósi kincs görög betűs felíratával kapcsolatban még visszatérünk.

Különösen kiemelem még, hogy a besenyő *Jäjik* 'Urál' tkp.

⁴⁶ Vö. Tadeusz Kowalski, Karaimische Texte im Dialekt von Troki, Krakó, 1929. (Mém. de la Commission Orientale de l'Ac. Polonaise des Sciences et des Lettres Nr. 11.) Bevezetés.

'áradás' szónak a kazanioan *jäj-* alakban van meg az alapszava: kaz. *jäj-* 'kiteríteni' ~ oszm. *jaj-*.

Mindezen nyelveket egyenként jellemezni és sajátos tulajdonságaik alapján őket egymással szemben elhatárolni igen nehéz volna; a mutatkozó újításoknak külön-külön geográfiai és chronológiai határai vannak.

Árpád-kori törökjeink nyelvének vizsgálatánál szólnunk kell a nagyszentmiklósi kincs török nyelvű felíratáról is.

E.kincs eredetének kérdése ma a következőképp áll.

A régészeti és az ezzel kapcsolatos történeti kutatások semmi oly eredményt nem mutatnak fel, mely azt a népet, melyé a kincs volt, megjelölné s melynek elfogadása kötelező volna.

Az edényeken levő, ismeretlen írású rövid felíratok minden megfejtési kísérlettel dacolnak; ezeket — ha új anyag nem kerül napvilágra — talán sohasem is fogjuk megfejteni.

Az egyik edény görög betűs felíratát Thomsen 1917-ben megfejtette. E felírat a következő: *βοηλα . ζοαπαν . τεση . δυγετοιγη . βοιταουλ . ζοαπαν . ταρογη . ητζιγη . ταιση*; e felírat török nyelvű, s Thomsen szerint ezt jelenti: „Bojla zsupán fejezte be a kis tálat s Butaul zsupán tette az ivótálat alkalmassá a felakasztásra.“ (Az illető ivóedény t. i. szélén csattal van ellátva, hogy fel lehessen akasztani.) Magyarázatához hozzáfűzi Thomsen, hogy a kincset bolgár eredetűnek tartja s a felírat korát a IX. sz. utolsó harmadába helyezi.⁴⁷ Mindez azonban csak valószínű.

Thomsen magyarázata nincs általánosan elfogadva. Megfejtési kísérletek újabban is jelentkeznek s Bangnak is az a véleménye, hogy Thomsen megfejtési kísérlete elvetendő.⁴⁸ Én úgy látom, hogy Thomsen megfejtése, ha később erősen módosulni fog is, lényegében helyes s az újabb magyarázatkísérletek, mint egy bolgár tudósé, Mladenové⁴⁹ és a Bangé, sokkal kevésbé valószínűek.

A magyarázatot megnehezíti az a körülmény, hogy a felírat készítője nyilván maga az ötvös volt, vagy valami más, nem-görög szöveg leírásában kevésbé jártas ember. Ezt bizonyítja a lehetetlen *oa*, illetőleg *wa* hangjelzés a *ζοαπαν* szóban, az *ü* hangnak *oi*-jal való jelölése a *δυγετοιγη* szóban (ez t. i. kétségtelenül egy *-dük*

⁴⁷ Thomsen, Une inscription de la trouvaille d'or de Nagy-Szent-Miklós. SamlAfh. III.

⁴⁸ UngJb. VII, 337.

⁴⁹ I. h. 331—37.

végű török participium), az *o* a *ταγοση* szóban, mely a török nyelvek hangtörvényei szerint csak *u*-t jelölhet.

Thomsen magyarázatát egyelőre a következőkben módosítanám.

Az *ηξινη ταιση* kifejezést Thomsen 'ivóedény'-nek magyarázza, kétségtelenül helyesen. Az *ičgi* 'ivás, ital' szónak *ičgi* alakja nagyon jól lehet a törökben. A *täsi* azonban nem azonos a *täpsi*-vel, ahogyan Thomsen magyarázza. Sokkal jobban ideillik a *tas* 'csésze' szó, mely *altyn, gümüš tas* 'arany, ezüst ivócsésze'-féle kifejezésekben is szerepel az oszmánliban.⁵⁰ Thomsen gondol erre a szóra, de elveti, mert hangtani nehézségeket lát, mert a *tas* arab eredetű szó, s így nem tartozik a régi török szókincshez, és főleg, mert megfejtésének mondattani konstrukciójába nem illik egy *-i* végű, tehát harmadik személyű birtokos személyraggal ellátott alak. Az utóbbi nehézségen könnyen túltehetjük magunkat: a szóbanforgó mondattani konstrukció egészen bizonytalan. Hogy a *tas* arab eredetű szó, az igaz, de régi eleme a török szókincsnek, amit az bizonyít, hogy megvan a karacsáj és toboli nyelvjárásokban is. A mi pedig a hangtani nehézséget illeti, a Thomsen által feltett *täpsi* > **tässi* > *täsi* fejlődés nem lehetetlen, de nem igazolható, sőt nem is valószínű; ellenben közönséges a törökben a hangrendi átcsapás, illetőleg ebben az esetben egyszerűbben: az *a* > *ä* változás. A kunban, a besenyőben és a kazáni tatárban láttuk, hogy bennük az *a* hang *j* és *č* mellett *ä*-re változik. De a kazániban nemcsak *j* és *č* mellett látjuk e változást, hanem más esetben is. Így az az 'kevés' szónak a kazániban *äz* alakja is van.⁵¹ De feltűnően sokszor fordul elő az *a* > *ä* változás idegen szókban: kaz. *käbästä* 'káposzta' < orosz *kapusta*; kaz. *bärän* 'bárány' < orosz *baran*; kaz. *mäk* 'mák' < orosz *mak*. Arab és perzsa jövevényszókban: kaz. *çal, čäl, äl* 'állapot' ~ arab *hāl*; kaz. *šäkärd* 'tanuló' ~ perzsa *šāgird*: kaz. *šändäl* 'gyertyatartó' < perzsa *šām ʒdān* ~ oszm. *šamadan, šamdan*; kaz. *sät* (Radloff: *sät*⁵²) 'perc, pillanat, ~ arab *sā ʒat* 'óra' ~ oszm. *sāt*; kaz. *täm* 'iz' ~ arab *ta ʒm* és így tovább. Ezen az alapon egy az arab *tās*-ból származott török **täs* 'csésze' szót minden akadály nélkül felvehetünk és pedig — az elmondottak alapján — a régi török nyelvjárások közül a kunban vagy a besenyőben.

⁵⁰ Radloff, s. v. *tas*.

⁵¹ Bálint, Kazáni-tatár nyelvtan 9. l.

⁵² Vö. Pröhle: NyK. XXXVIII, 67.

A másik szó, melyet Thomsentől eltérően kell magyaroznunk a ζο(ω)απαν szó. Ez szerintem nem župan-nak, hanem čoban-nak olvasandó. Ami a vokalizmust illeti, az ο(ω)α betűcsoport u-nak semmiesetre sem olvasható, csak o-nak, vagy a-nak. Az u-olvasatot lehetetlenné teszi a betűcsoportban előforduló α. Hogy a ζ č hangot jelöl, az nem rendes eset, de van rá más példánk is.⁵³ A bolgár ῥΗτζιογουβοιλῆς 'belső bojla' méltóságnév latin feljegyzésben *Zergobula* alakban is előfordul.⁵⁴ Egy ismeretlen származású VI. századi bizánci hadvezér neve Prokopiosnál Σίττας⁵⁵ és Τζίττας⁵⁶, Malalasnál Τζίττας⁵⁷ és Ζίττας⁵⁸ alakban fordul elő. Džü-nejd török fejedelem nevét (1403—1424) Τζινεήτ⁵⁹ és Ζουναίτης⁶⁰ alakban említik a források. A ζ betűt tehát jogunk van č-nek olvasni, a π-nek b-olvasata pedig egészen természetes.

E feliratban van egy hangsajátság, mely nem bolgár, ez a dügättígi szó szókezdő d-je. Ez az alak az ó-oszmánli vagy más j-török dükät- igével vetendő össze, nem bolgár, hanem j-török forma.⁶¹

A nagyszentmiklósi kincs e szerint egy nem-bolgár török népe volt; mint a tás alak bizonyítja, kunoké vagy besenyőké.

Mivel pedig Nagyszentmiklós, ahol a kincs előkerült, a magyarországi nagyobb besenyőtelepek egyikére esik, nem gondolhatunk mást, mint hogy a kincs besenyő eredetű.⁶²

A besenyők, mint tudjuk, szerették az arany edényeket. Gardizi egy helyen⁶³ ezt írja a besenyőkről: „A besenyők vagyonos emberek, lovaik, marháik, juhaik nagy számmal vannak, arany- és ezüstedényeik is vannak.“ Szt. István kisebb legendájában meg a következőket olvassuk (VIII. fejezet): „Hatvan besenyő — minden vagyonával, sok aranyával, ezüstjével s mindenféle ékszerével, rakott társzekereivel a bolgárok országából megindult és Magyarország határához érkezett.“

⁵³ Moravcsik Gyula közlése.

⁵⁴ Dvornik: Bulletin de correspondance hellénique LII (1928), 129.

⁵⁵ ed. Haury I, 58₁₆ stb.

⁵⁶ Uo. III, 2, 96₂₀.

⁵⁷ ed. Bonn 465₉.

⁵⁸ ed. Bonn 470₁₃.

⁵⁹ Dukas; ed. Bonn 80₁₄ stb.

⁶⁰ Laonikos, ed. Darkó I, 191₂₃.

⁶¹ A bolgárban szókezdő d- eddig nincs kimutatva. Mikkola davšan és doxs alakjai (JSFOu. XXX: 33, 11, 12) nem világosak.

⁶² Szokolay Margit, A magyarországi besenyőtelepekről, térkép. (Kny. a Föld és Ember IX. (1929) kötetéből.)

⁶³ MHK. 151.

Hogy a besenyő nyelvben az arab *tās* 'csésze' szó megvolt, azt valószínűvé teszi az a körülmény is, hogy a besenyők már a X. század első negyedében nagy számban tértek át a mohamedán vallásra⁶⁴; természetes, hogy már az előtt is összeköttetésben voltak arab kereskedőkkel, hittérítőkkel és olyan török népekkel (pl. a kazárokkal), melyek — legalább részben — már régebben mohamedánok voltak és összeköttetésben állottak az arabokkal.

De világosan igazolja a kincs besenyő eredetét a felíratban levő *Botaul Čoban* név.

Botaul Čoban ugyanis történetileg igazolható. Konstantinos Porphyrogenetos szerint a besenyők Čoban törzsének vezére 890 körül *Bata*.

A besenyő *Bata* fejedelem neve és törzsének, a Čoban törzsnek a neve van a Botaul Čoban névben.

A *Botaul* alakban az *ul* végzet törökül 'fiú'-t jelent; e végzet hasonló összetételekben gyakori a törököknél. *Botaul* tehát annyit jelent mint „Bota-fia.”

A Čoban törzsnév pedig úgy kerül a névbe, hogy a török fejedelmeknek gyakori szokása, hogy népük, törzsük nevével nevezik magukat. Ezt egy más alkalommal számos példával igazoltam.⁶⁵

A nagyszentmiklósi kincs tehát Botaul Čoban besenyő fejedelemé volt, ki körülbelül a mi Zsolt fejedelmünknek kortársa.

Németh Gyula.

⁶⁴ Marquart, Streifzüge 72—73.

⁶⁵ HonfMKial. 82 skk.